

**T. W. ADORNO'NUN OTORİTARYEN KİŞİLİK
OLGUSU: PSİKANALİTİK SOSYOLOJİ
BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR İNCELEME**

T.W. ADORNO AND THE AUTHORITARIAN
PERSONALITY: A CRITICAL ANALYSIS WITHIN THE
FRAMEWORK OF PSYCHOANALYTIC SOCIOLOGY

Mümtaz Levent AKKOL

112

T. W. ADORNO'NUN OTORİTARYEN KİŞİLİK OLGUSU: PSİKANALİTİK SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA ELEŞTİREL BİR İNCELEME

T.W. ADORNO AND THE AUTHORITARIAN PERSONALITY: A CRITICAL ANALYSIS WITHIN THE FRAMEWORK OF PSYCHOANALYTIC SOCIOLOGY

Mümtaz Levent AKKOL¹

Anahtar Kelimeler:

Psikanalitik Sosyoloji,
Otoritaryen Kişilik,
T. W. Adorno,
Otorite,
Buyurgan Potansiyel

Keywords:

Psychoanalytic
Sociology,
Authoritarian
Personality,
T. W. Adorno,
Authority,
Fascist Potential.

ÖZ

Psikanaliz, sosyolojik olguların analizine bireysel davranışların temelini yönelik açıklamaları ile katkı sunmaktadır. Özellikle saldırgan ve yıkıcı davranışların bireysel boyutlarının yanı sıra toplumsal boyutları da vardır. Bu çalışmada otoritaryen kişilik bireysel bir tutum olmanın ötesinde kitlesel akıl dışı davranışlara sebep olması yönü ile toplumsal bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Psikanalizin toplumsal olguları açıklamadaki katkısı bu çalışmada otoritaryen kişiliğin tanınması ve açıklanmasında kullanılmıştır. Böylece psikanalitik sosyolojiye örnek teşkil edilebilecek bir analiz literatüre kazandırılmıştır. Otoritaryen kişiliği konu edinmiş olan Adorno da psikanalizi kullanmıştır. Otoritaryen kişiliğin ortaya çıkmasında özellikle ataerkil toplumların baba öfkesi ve/ya da babaya yaranma çabası kapsamında değerlendirilebilecek çocukluk dönemi karmaşaları ile eksik bırakılma kaygısının etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber otoritaryen kişiliğin kendine has kişilik kalıpları ve davranışlar ile karakterize olduğu ve bu karakterin kişilik çözümlemesine konu edilebildiği görülmüştür. Otoritaryen kişiliğin sosyolojik açıdan en büyük özelliği toplumsal yapı ve kurumları özellikle de devlet politikalarını etkilemiş olmasıdır. Otoritaryen kişiliğin oluşum süreçlerinin ve kişilik özelliklerinin açıklığa kavuşturulması sosyolojik açıdan önemlidir. Böylece toplumsal akıldışı davranışların nedenlerinin açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlanmış olacaktır.

ABSTRACT

Psychoanalysis offers valuable insights into the analysis of sociological phenomena by explaining the underlying mechanisms of individual behaviors. Particularly, aggressive and destructive behaviors encompass both individual and societal dimensions. This study examines the authoritarian personality as a social phenomenon, focusing on its role in provoking mass irrational behaviors, extending beyond merely an individual attitude. The contribution of psychoanalysis to understanding social phenomena is leveraged here to explore and clarify the authoritarian personality. In this way, the study adds an analytical framework that could serve as an example for psychoanalytic sociology in the academic literature. Adorno, who conducted extensive research on the authoritarian personality, also employed psychoanalytic theory in his analyses. It is posited that childhood conflicts and castration complexes, concepts that can be understood within the context of patriarchal societies' ambivalence towards the father figure and/or the attempt to gain the father's approval, play a significant role in the development of the authoritarian personality. However, it has been observed that the authoritarian personality is distinguished by its unique patterns and behaviors, which can indeed be subjected to in-depth personality analysis. From a sociological perspective, the most critical aspect of the authoritarian personality is its influence on social structures and institutions, particularly state policies. Understanding the formation processes and traits of the authoritarian personality is crucial for sociology, as it contributes to clarifying the underlying the roots of collective irrational behaviors.

¹ Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mumtaz.akkol@bozok.edu.tr, Orcid No. 0000-0003-0545-1348

GİRİŞ

Sosyoloji, toplumsal olguları incelerken sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle kuramsal ve yöntemsel bir etkileşim içerisinde. İnsanı anlamaya yönelik her türlü yaklaşım, sosyolojinin doğası gereği sosyolojinin çalışma alanına girmektedir. Psikanaliz bireysel davranışları ve ruhsal dinamikleri, gelişimsel süreçler ve içsel çatışmalar üzerinden yorumlamaktadır. Psikanalitik perspektif, toplumsal yönü bulunan bireysel davranışların ve belirli olguların neden-sonuç ilişkilerini kavramada sosyolojik çalışmalar için işlevsel bir araç sunmaktadır. Bu çalışmanın temel sorusu, psikanalizin faşizm ve otoritaryen kişilik gibi karmaşık toplumsal olguların analizinde kullanılabilirliğidir. Çalışmanın ileri sürdüğü tez ise sosyoloji ve psikanaliz arasındaki kuramsal işbirliğinin anlamlı ve açıklayıcı olduğudur.

Bu makalenin amacı; otoritaryen kişilik ve faşizm tartışmasının ötesine geçerek, bireysel ve toplumsal davranışların anlaşılmasında işlevsel olan kişilik analizini psikanalitik bir çerçevede ele alarak “psikanalitik sosyoloji” tartışmasına imkan sağlamaktır. Psikanaliz, birey odaklı bir yöntem olmakla birlikte toplumsal olgulara da uygulanması mümkündür. Toplumsal kaynaklı kişilik bozuklukları, organik ya da psikolojik temelli olmayan davranış sapmaları olarak psikanalitik sosyolojinin inceleme alanına girmektedir. Psikanalize göre bazı ruhsal bozukluklar organik değildir. Bireyin çevresel koşullara sağlıklı uyum çabalarının sonucudur (Gençtan, 2005, s. 14). Otoritaryen kişiliği de bu çabanın ürünü olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle çalışmanın iki temel odağı psikanalitik sosyoloji ve otoritaryen kişilik olarak belirlenmiştir.

Psikanaliz, Frankfurt Okulu üyeleri tarafından özellikle benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu makalenin kuramsal temeli Frankfurt Okulu'nun psikanalitik yaklaşımlarına dayanmaktadır. Psikanalitik sosyolojinin önceki örneklerinden yararlanmak ve bu yaklaşıma yeni kullanım alanları kazandırmak mümkündür. Bu bağlamda Adorno'nun “Otoritaryen Kişilik Üzerine” adlı eseri temel alınmıştır. Kişilik ve karakter analizine dayanan bu çalışma, psikanalitik bir içerik taşımaktadır. Psikanalizde kişilik analizlerinin önemli bir yeri vardır. Adorno bu

araştırmasında Freud'un psikanalitik yaklaşımından yararlanarak otoritaryen kişiliği analiz etmiştir (Adorno, 2017, s. 16).

Adorno'nun Otoritaryen Kişilik Üzerine adlı çalışması, psikanaliz ve kişilik analizini kullanmış olması açısından oldukça önemlidir. Adorno otorite, faşizm, otoriter yönetimler, ötekileştirme, kitle psikolojisi ve şiddet gibi kritik toplumsal olguları ele alarak özellikle sosyolojiye değerli bir katkı sunmuştur. Otorite algısı ile otoriter rejimlerin kitlesel, akıldışı ve yıkıcı davranışlara dönüşüm süreci, bu bağlamda önemli bir analiz nesnesi haline gelmiştir. Dolayısıyla, otorite kavramının ve bu kavrama ilişkin toplumsal algıların ele alınması bu çalışmanın önceliği olmuştur.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınan otoritaryen kişilik, doğrudan otoriter davranış sergileyen bireyden çok, bu eğilimlerin toplumda egemenlik kurmasına zemin hazırlayan psikolojik ve toplumsal bir kişilik biçimi olarak ifade edilmiştir. Bu kişilik tipi; baba korkusu, önyargı, adalet yoksunluğu, çıkarıcılık, dini ve ideolojik değerlerin şekilci biçimde istismar edilmesi gibi temalarla psikanalitik düzlemde analiz edilmiştir.

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde otorite kavramı hem olumlu hem de olumsuz anlamlar taşıyabilmektedir. Bilgi, deneyim ve yetkinliğe dayalı “doğal otorite” olumlu bir anlam içerirken; toplumsal üretim süreçlerinde otoritenin anlamı, şiddet ve korkuya dayalı biçimde dönüşerek kendi özünden uzaklaşmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın odaklandığı otorite anlayışı, korku, ceza ve itaat temelli yabancılaşmış otorite biçimidir. Otoritaryen kişilik de bu tür bir otorite anlayışına bağlı olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi; Adorno'nun psikanalizle ilişkilendirilebilecek sosyolojik yaklaşımı etrafında şekillenen “psikanalitik sosyoloji” başlığı altında eleştirel teoriyle birlikte kurulmuştur. Psikanalitik sosyolojinin yanı sıra otorite ve otoritaryen kişilik kavramları da kavramsal bütünlüğün temelini oluşturmuştur. Bu kavramsal bütünlükten hareketle Adorno'nun “Otoritaryen Kişilik” adlı eserinden otoritaryen kişiliğe dair temel özellikler tespit edilmiş ve bu çalışmanın ulaştığı bulgular olarak kabul edilmiştir. Sonrasında bu bulgular psikanalitik bakış açısı ile tartışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışma her ne kadar Adorno'nun otoriteryen kişilik olgusunu temel alsa da psikanalizin toplumsal olguların analizinde kullanıldığı diğer çalışmalar da değerlendirilmiştir. Bu çalışmalara genellikle birincil kaynaklardan ve bu çalışmaları konu edinmiş ikincil kaynaklardan ulaşılmıştır. Böylece gerek psikanaliz gerekse sosyoloji alanlarında psikanaliz ve sosyolojinin bulunduğu konular ve çalışma alanları tespit edilmiştir.

Sosyolojinin temel amacı, toplumsal olguları anlamak ve açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli kuramsal yaklaşımlardan yararlanılmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında psikanaliz de önemli bir yere sahiptir. Özellikle Frankfurt Okulu üyeleri, psikanalizi toplumsal davranışların çözümlemesinde etkili bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Başlangıçta bu yöntemle mesafeli duran Adorno, zamanla psikanalizi sosyolojik analizlerinde yoğun biçimde kullanan teorisyenlerden biri olmuştur (Kiraz, 2017, s. 66). Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri Adorno'nun Otoriteryen Kişilik Üzerine adlı çalışmasıdır. Bu eserde Adorno, otoriter eğilimleri Freud'un kuramı çerçevesinde çözümlemiştir (Marshall, 2009, s. 552). Benzer şekilde, Frankfurt Okulu'nun diğer üyeleri olan Fromm, Marcuse, Habermas ve Reich da psikanalitik yaklaşımlardan faydalanmıştır. Frankfurt Okulu'nun dışında Lacan'ın ve Althusser'in bazı çalışmaları da psikanalitik sosyoloji bağlamında değerlendirilebilir. Öte yandan, Parsons'un toplumsallaşma kuramını da psikanalizle ilişkilendirmek mümkündür (Marshall, 2009, ss. 606–607).

Carl Gustav Jung çalışmalarında bireyin bilinçdışı ile toplum arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Jung'un "kolektif bilinçdışı" kavramı, psikanaliz ile sosyolojiyi birleştiren önemli bir kavramsal zemin sunmaktadır. Din ve mitoloji üzerine yaptığı yorumlar da sosyolojiye psikanalitik bakış açısından yeni açılımlar kazandırmıştır (Jung, 2025).

Eleştirel teorinin psikanalizle ilişkisi iki temel yaklaşıma dayanmaktadır (Marshall, 2009, s. 179). İlk yaklaşıma göre klasik Marksist altyapı-üstyapı modeli toplumsal davranışları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Adorno'nun ekonomik ilişkilere neredeyse hiç değinmemesi (Thomson, 2022, s. 228), kültürel ve psikolojik unsurları ön plana

çıkardığını göstermektedir. Psikanaliz de Adorno'nun yaklaşımına uygun bir biçimde ekonomik süreçleri doğrudan açıklayamaz; ancak bireysel deneyimlerin ve kitle psikolojisinin çözümlenmesinde işlevseldir (Reich, 1990, ss. 12–13). İkinci yaklaşım ise, toplumsal görüngülerin çoğu zaman çarpıtılmış bir gerçekliğe işaret ettiği varsayımdır. Bu bağlamda, bireysel nevrozlar hegemonik süreçlerin parçası haline gelip, kitlelerin manipülasyonunda rol oynayabilmektedir. Nevrotik davranışlar kültürel kalıplara dönüşerek sonraki kuşaklara aktarılabilmektedir. Bu durum, psikanalizin nevrozlar hakkındaki çözümlerini toplumsal davranışların anlaşılmasında önemli bir araç haline getirmiştir.

Frankfurt Okulu içinde psikanalize en yoğun ilgiyi gösteren düşünür Erich Fromm olmuştur. Fromm'a göre, aile içinde şekillenen libido yapısı, toplumun bütünlüğünü sağlayan bir çimento işlevi görmektedir. Fromm, bireyin çocukluk döneminde maruz kaldığı üretkenlik öncesi baskıların, yetişkinlikte kapitalist ruhun inşasına katkı sunduğunu ileri sürmüştür. Marx'ın yabancılaşma kavramını yeniden yorumlayan Fromm, bu olguyu bireyin kendisini eylemlerinin merkezi olarak algılayamamasıyla sınırlı tutmamıştır. Yabancılaşmayı aynı zamanda modern bireyin ruhsal bir hastalığı olarak da değerlendirmiştir (Fromm, 2024, ss. 21–23; Wallace ve Wolf, 2025, s. 155). Bu yaklaşım, eleştirel teorinin ekonomik temelli insan anlayışını psikolojik boyuta taşımasının önemli bir örneğidir.

Bireysel davranışların bilinçdışı ve nevrotik temellere dayanması, toplumsal davranışların da aynı kaynaktan beslenebileceği fikrini desteklemektedir. Toplumda normalleştirilen ve özendirilen davranış kalıpları, bireyin uyum arayışı içinde benimsediği bilinçdışı tepkilere dönüşebilmektedir. Bu durum, yeniden üretilen "toplumsal nevroz" kavramını gündeme getirmiştir. Adorno'nun "uygitsincilik" olarak tanımladığı olgu ile Shayegan'ın (2007) "toplumsal şizofreni ve histeri" kavramları, psikanaliz ve sosyoloji bağlamında sunulan önemli örneklerdir.

Toplumsal olarak üretilen davranış biçimleri, zamanla bilinçdışı düzleme geçerek bireyin konfor alanı yaratma çabasında yer bulabilmektedir. Örneğin alçakgönüllülük,

toplumsal kabul görme arzusu doğrultusunda yüzeysel ve bilinçdışı bir davranışa dönüşebilmektedir. Bu tür davranışlar aynı zamanda bireye otorite karşısında bir koruma alanı sağlamaktadır. Karen Horney (2023a), nevrotik alçakgönüllülüğü bireysel olduğu kadar toplumsal düzlemde de analiz edilmesi gereken bir davranış kalıbı olarak tanımlamıştır. Bu gibi durumlarda bireysel psikodinamiklerin, toplumsal normlarla birleşerek kitlesel davranışlara dönüştüğü görülmektedir.

Bu makalenin literatüre katkısı; literatürde “psikanalitik sosyoloji” ifadesini kullanarak belli bir toplumsal olguya -otoritaryen kişiliğe- psikanalizin toplumsal yaklaşımları üzerinden bakmasıdır. Literatür taramasında ulaşılan psikanalitik bakış açıları bu makalede bir araya getirilerek otoritaryen kişiliğin sosyolojik analizinde kullanılmıştır. Böylece literatüre psikanalitik sosyoloji ifadesini kazandıracak çalışmalara öncülük edilmiş olacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışma, kavramsal-teorik bir çalışmadır. Bu çalışmada tartışmaya konu olan veriler, birincil kaynak olarak Adorno'nun “Otoritaryen Kişilik” kitabının derinlemesine incelenmesi ile elde edilmiştir. Adorno'nun Otoritaryen kişilik çalışmasının psikanaliz ile olan bağlantısının değerlendirilmesinin ötesinde psikanalizin yönetsel boyutu da kullanılmıştır. Otoritaryen kişilik eleştirisi aynı zamanda hegemonik yapıların ve ideolojilerin eleştirisidir. Bu durum çalışmada eleştirel teorinin açıklayıcı bir yöntem olarak kullanılmasını sağlamıştır. Bu yönü ile eleştirel teori eşitsizlikleri ve birey üzerinde oluşturulan baskıları görünür kılma ve açıklama yöntemi olarak değerlendirilebilir. Tartışma bölümünde gerek Adorno'ya gerekse psikanaliz ve kişilik çözümlemesine yönelik ikincil kaynaklara ulaşılmış, elde edilen veriler bu kaynaklar kullanılarak derinleştirilmiştir. Belirli olgular üzerine düşünme, bu olguları açıklama, nedenleri ve sonuçları ile beraber yorumlama hermenötik yöntemi zorunlu kılmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın yöntemi, eleştirel teori perspektifinden bakarak psikanaliz kuramını kullanmak ve ulaşılan düşünce ve yapılan analizleri hermenötik bakış açısıyla yorumlamak olarak belirlenmiştir.

OTORİTE

Otoritaryen kişiliği doğru anlayabilmek adına “otorite” kelimesinin kapsamlı bir açıklamasına ihtiyaç duyulmaktadır. En genel anlamıyla otorite, yaptırım gücüdür. Daha geniş anlamında ise yaptırım gücü tanımına “hakimiyet” kavramı eklenmektedir. Toplumsal açıdan otorite kavramına bakıldığında, otorite toplumun işleyişi açısından bir gerekliliktir (Batmaz 2023, s. 71). Ancak burada sözü edilen otoritenin doğal -kendiliğinden- bir otorite olması beklenir. Bunun dışında otoritenin yozlaşması durumu beraberinde kişilik bozukluklarını, sonrasında da insani boyutu çok büyük olan toplumsal yıkımları beraberinde getirmiştir. Açık ya da örtük şiddete dayalı bir otoritenin etkilediği toplum, toplumsal olarak davranış bozukluklarına kapılma riski ile karşı karşıya olacaktır. Böyle bir toplumda açığa çıkması muhtemel kişilik bozuklukları; eziyetçilik, ispiyonculuk, karaçalıcılık ve histeridir (Reich, 2002).

Otoritenin hakimiyeti yönetsel bir hakimiyettir ve bizi “iktidar” tanımı ile buluşturmaktadır. Otorite; hakimiyet kurmak, yaptırım gücüne sahip olmak ve bu gücü sürdürmek adına kitlesel manipülasyona, propagandaya, hegemonik politikalara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle otorite; liyakat sahibi olmanın doğal bir getirisi olan “sözün kıymetli kimse/sözü dinlenen kimsenin” dışında zoru ve şiddet korkusunu (zor kullanarak veya korkutarak sözünü dinletme) bünyesinde barındırmaktadır. Hatta bu durumda; liyakat, tecrübe, bilgi ve yeterlilikten kaynaklanan doğal otorite perdelenmektedir. Otorite ve güç ilişkisi doğal otorite için de geçerlidir. Çünkü bilgi ve tecrübe birer güç kaynağıdır. Ne var ki kapitalist ve otoriter eğilimli toplumlarda itibar kaynağı bilgi ve tecrübe değil zenginlik ve/veya bürokratik imtiyaz olarak kabul edilir olmuştur. Bu durum güç algısının korku ile bir arada değerlendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Otorite algısındaki kırılma ciddi toplumsal sorunlara yol açmıştır. Kendini doğal otorite kaynakları dışında şiddet ve korku ile kabul ettirmiş güç odakları ile özdeşleşen kitleler bireysel ve toplumsal yıkımlara sebep olmuşlardır.

Doğal otorite tanımının kişilikle buluştuğu noktada gerçek

bir otoriteden söz edilebilir. Örnek olarak bir “tıp otoritesi” ya da bir “akademik otorite” gösterilebilir. Burada sözü edilen otorite bilgi, tecrübe ve yeterlilik ile kazanılmıştır. Otorite tanımından “otoriter” tanımına hareket edildiğinde “otoritaryen kişiliğin” doğru anlaşılması için de yol kat edilmiş olacaktır. Otoritaryen kişilik otoriter kişilikten farklıdır. Ancak her ikisi için de otorite “doğal otorite” değil iktidar gücünü kullanan zor ve şiddeti bünyesinde barındıran otoritedir. Otoriter kişi; otorite tanımında söz edilen “yaptırım gücüne” sahip olan, otoriteyi kullanan kişidir. Otoritenin hegemonik boyutu söz konusu olduğunda ise yaptırım gücüne sahip organları kullanan yöneten kişidir. Çoğu zaman bu kişi parti ve hegemonik kurumlar ile özdeşleşmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak otoriter bir partiden, otoriter bir yönetimden ve yöneticiden söz etmek mümkündür.

Otoritaryen kişiliğin oluşum sürecinin anlaşılması adına otoritenin kişiliğin inşa edildiği kaynaklarda aranması gerekmektedir. Kişiliğin inşasının ilk kaynağı ailedir. Otoritenin de ilk olarak aranacağı yer birçok sosyal bilimciye göre aile kurumudur. Ailede otorite anne ve baba tarafından kurulur ve çocuğun bu otoriteyi içselleştirmesi sonucunda otorite “üst bene” taşınarak kişiliğin bir parçası haline gelir. Otorite ailede başlayarak faşizme kadar uzanabilmektedir (Batmaz 2023, ss. 71-89). Ailede temelleri atılan otorite kendini eğitim kurumlarında pekiştirir. Aile otoritesi ile başlanan “üst benin” oluşturulması süreci eğitim kurumları aracılığı ile tamamlanır. O halde otoriteyi aradığımız tüm kurumlarda otoritaryen kişiliğin oluştuğunu/oluşturulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kurumlar toplumsal kurumlardır. Böylece otoritenin önemli bir toplumsal olgu olarak sosyolojik açıdan değerlendirilmesi bir gereklilik haline gelmektedir.

OTORİTARYEN KİŞİLİK

Otoritaryen kişilik kavramını Adorno’dan önce ve ilk kez kullanan Adorno gibi Frankfurt Okulunun üyelerinden olan Erich Fromm’dur (Batmaz, 2023, s. 29). Erich Fromm’un otoritaryen kişiliği; ödipus kompleksine dayanan sadomazoşist bir karaktere işaret etmektedir (Adorno 2017, ss. 247-248). Bu bağlamda otoritaryen kişiliğin elezer ya da özezer olsun eziyetçi eğilimler taşıdığı

söylenebilir. Otoritaryen kişiliğin cezalandırıcı bir otorite ile özdeşleşmesi elezer, cezalandırılma kokusu ile itaat eder konumda olması ise özezer yanına işaret etmektedir.

Otoritaryen kişilik tanımı bu tanımın İngilizce karşılığı olan “authoritarian” kelimesinden üretilmiştir. Farklı kaynaklarda aynı içerikli olan bu tanımın farklı kullanımları ile karşılaşılabilmektedir. En sık karşılaşılan tanım “otoriter kişilik” tanımıdır. Ancak bu tanım “otoriter davranışlar sergileyen bireyi” çağrıştırmaktadır.

Oysaki otoritaryen kişilik yalnızca otoriter davranışlar sergileyen bireyi değil otorite ve otoriter yönetim yanlısı olan, otoritenin talepleri ve yönlendirmelerine uyum gösteren bireyi tanımlamaktadır. Böylece otorite, itaat ve saldırganlık aynı kişilik tipinde buluşmaktadır (Adorno, 2017). Kullanılan bir diğer ifade “faşist birey” kelimesinin yerine kullanılan “buyurgan kişilik” ifadesidir. Buyurgan kişilik otoritaryen kişiliğe karşılık gelmemektedir. Ancak buyurgan kişilik aynı zamanda otoritaryen ve otorite yanlısıdır. Ancak her otoritaryen kişiliğe sahip birey, otorite yanlısı kişi buyurgan -faşist- değildir. Aşağılık kompleksini güç ile -sağlıklı beden, güzel/çekici fiziki özellikler, para, unvan, başarı, zeka- dengeleyebilmiş olan otoritaryen kişi buyurgan kişi özelliklerine sahip olabilecektir.

Buyurgan kişilik aynı zamanda narsistik kişilik özelliklerini taşımaktadır. Narsistik kişiler başkalarında öfke uyandırırılar (Güleç 2006, s. 57). Başkalarında öfke uyandırma durumu buyurgan kişilik için de geçerlidir. Narsistik kişiliğin büyüklenmeci bir tavrı vardır. Davranışları bu büyüklenmeci tavrı destekler niteliktedir. Narsistik kişide sürekli beğenilme çabası, takdir edilme ihtiyacı ile gösteriş/göstermeci davranışlar görülür. Narsistik kişilikte empati duygusu ise oldukça zayıftır. (Masterson, 2008, ss. 102-104). Sürekli kendi çıkarı doğrultusunda hareket eden ve başkalarını düşünmeyen kişilik bu yönü ile saldırganlığa ve sadizme yatkındır. Bu yatkınlık faşist potansiyeli desteklemektedir.

Aşağılık kompleksini dengeleyememiş olan otoritaryen kişilik nadiren bir psikopata çoğunlukla da sadist duygularını kas zırhına hapsedilmiş bir zorlanımlı makineye dönüşecektir (Reich, 1997a). Bu tip kişilerin toplumsal kaygıları oldukça fazladır. Talepkardır ve yalnızdırlar. Sömürülme ve kötüye kullanılma korkuları vardır. Dış

dünya onlar için tehlikeli ve güvenilmezdir. Potansiyel tehlikeler için karşı tarafa saldırarak tedbir alırlar (Adorno, 2017). Başkalarında öfke uyandıran otoriter kişiliğe hayranlık duyarak onun güdümüne girerler. Hegamonik politikalar aracılığıyla, otoritaryen kişiliğin tedirgin ve tehlikelerden sakınan yapısı hegamonik odaklar tarafından kendilerine bağlılık kazandırmak için kullanılmaktadır.

Sahte demokrasilere sahip otoriter toplumsal yapılar, buyurgan olamamış otoritaryen kişilere kendilerini tekrar tekrar seçtirmek adına ihtiyaç duyarlar. Otoriter toplum sistemlerinin kitlesi buyurgan olamamış ya da sadece kapalı kapılar ardında buyurgan olan/olabilen kişiler tarafından oluşturulur. Otoriter toplumsal sistemler için ılımlı ve sıradan adam hizmetteki adamdır (Adorno, 2017). İlimli ve sıradan adam itaati ve hizmeti ile otoriter toplum sistemlerinin hedefinde yer alır. İlimli ve sıradan adam otoriter yapılara katılarak kendini güvende ve değerli hissedebilir.

Otoriter toplumlarda toplumun genelinde kişilik bozuklukları söz konusudur. Buyurgan davranışlar sergileyenler narsist ve açıkça sadisttirler. Bu durum varlığını sürdürmek isteyen örgütlü bir topluluk için bir fırsat oluşturmaktadır. Çünkü bu topluluk üyelerinin narsist enerji ile yüklenmeleri, topluluğa bağlanmaları ve topluluğa üye olmayı kendi varlıklarından dahi üstün tutmaları ile sonuçlanır (Fromm, 1994, s. 70). Kitlesele narsisizm ulusal kibri ölçüsüzce yükseltmektedir (Adorno, 2020, s. 73). Böylece topluluğa bağlanma ve kendini topluluğa adama davranışı kibirli bir hal almaktadır.

Buyurgan davranmayan/davranamayan ancak otoriter eğilimleri olan kişiler eksiklik duyguları ve öfkelerini dışa yansıtma fırsatı bulamadıklarından nevroitik/sinirseli kişilik bozukluklarına yatkındırlar. Ancak bu durum onların narsist enerjiye sahip olmadıkları anlamına gelmez. Hatta narsist ve saldırgan eğilimleri baskılayanların topluluğa ait olarak narsist ve saldırgan eğilimlerini aktardıkları da söylenebilir. Bu durumda kitlesele narsisimin en canlı ve etkin taraftarları narsist ve saldırgan yönlerini baskılayan kişiler arasından çıkar.

Otoriter olamadığı halde otoritaryen eğilimler taşıyan kişi otoriter kişiye hayran olacaktır ya da otoriter kişiyi kıskanacaktır. Hayranlığın sürmesi kendini o kişi ile

özdeşleştirmeye hatta o kişi için canını vermeye kadar gidebilecektir. Kıskançlığının sürmesi durumunda otoriter kişiye öfke duyacaktır. Otoriter toplumlarda otoriter yapıların en şiddetli savunucularının ve en şiddetli muhaliflerinin aynı buyurgan eğilimleri taşıdıkları söylenebilir. Otorite karşısında takınılan tutumların her iki biçiminde de akıl dışılık söz konusudur (Adorno, 2017). Buradan yola çıkarak otoritaryen kişiliğin iktidar yanlısı ya da muhalif olma durumu ile bir ilgisinin olmadığı söylenebilir.

Otoritaryen kişilik normal olmayan bir aşırı uyum gösterme çabasıdır. Boyun eğici bir yana sahip olmakla beraber katı ve kibirlidir (Marshall, 2009, s. 551). Otoritenin taleplerine, nedensiz kural ve yasaklarına, tartışmaksızın boyun eğerken uyum gösteren biri olduğu için kendisini bu özelliğinden ötürü üstün ve ayrıcalıklı hissetmektedir. Otorite karşısında uyum gösteren bir kişi olarak uyum göstermeyenlerden üstün ve daha iyi bir kişi olduğu inancını taşımaktadır. Otoritaryen kişiliğin can alıcı noktası da bu özsever tutumdur. Kitle narsisizmi bu boş öz severlik duygusu üzerine kurulmaktadır.

Bu makalede ele alınan Adorno'nun "Otoritaryen Kişilik Üzerine; Niteliksel İdeoloji İncelemesi" çalışmasında söz edilen kişilik otoriteden yana tavırlar sergileyen, otorite gibi düşünen, kalıp düşünceleri olan kişiliktir. Bu nedenle bu makalede otoritaryen kişilik tanımı kullanılmıştır. Otoritaryen kişilik; orta sınıf değerlerine bağlı, uzlaşma arayan ve alışılmış olanın dışına çıkmayan/çıkamayan kişidir. Eleştirel yönü gelişmemiş olduğundan itaat etmeye, boyun eğmeye yatkındır. Kendisi gibi olmayan -itaat etmeyen ve uyum göstermeyen- kişilere karşı onları suçlu olarak görmeye ve cezalandırılmayı hak ettiklerini düşünmeye yatkındır. Bu durum otoritaryen kişinin öç alıcı, saldırgan yanını ifade etmektedir. Otoritaryen kişiliğin insan algısı insanın özünde iyi olmadığına dair bir inanca dayanır. Bu durumda insanlara karşı düşmanca hisler açığa çıkacaktır. Hoş görü yerini hor görüye bırakacak, vicdan askıya alınacak ve acımasız düşünceler meşrulaştırılacaktır. Otoritaryen kişilik içinde bulunduğu güçsüz ve haksız durumun farkındadır. Ancak taşıdığı tüm olumsuzlukları başkalarına yansıtır. Bu yansıtmayı da en çok kendindeki güçsüzlüğü görüp öfkelenildiği güçsüz kimselere ve kesimlere yönelik yapar. Güçsüze, güçsüzlüğe

öfkelenirken, güçlüye ve güce karşı hayranlık duyar, koşulsuz itaat eder (Batmaz, 2023, ss. 92-93).

Otoritaryen kişiliğin karakteristik özelliklerinden birisi de kalıp düşüncelere sahip olmasıdır. Bu kalıp düşünceler de çoğunlukla hegemonik süreçlerde üretilmektedir. Otorite yanlısı olan birey otorite tarafından üretilen ya da desteklenen kalıp düşünceyi benimsemektedir. Kalıp düşünceleri benimsemek kişiye konfor alanı da sunmaktadır. Kalıp düşüncelere sahip olmak; düşünmek, değerlendirmek, eleştirmek gibi zihinsel etkinlikleri en aza indireceğinden kalıp düşüncelere sahip birey zihinsel alanda daha az yorulacaktır. Ancak kullanılmayan kasın zayıflaması gibi daha az kullanılan zihinsel etkinlikler de zihinsel gücün ve potansiyelin zayıflamasına neden olacaktır. Otoritaryen kişiliğin entelektüel ilgisinin azlığı kalıp düşüncelere sahip olunması ile açıklanabilir.

Otoritaryen kişilik ve buyurgan kişilik “çoşkusal veba” tanımı ve “küçük adam” anlatımı ile daha kapsamlı bir hale getirilebilir. Wilhelm Reich (2000) otoritaryen kişiliği “küçük adam” kavramı ile buyurgan kişiliği “çoşkusal veba” kavramı ile detaylı bir biçimde anlatmıştır (1997a). Burada çoşkusal veba tanımının bulaşıcılık durumuna yapılan vurgu önemlidir. Otoriter toplumlarda yaygın olarak görülen buyurgan kişilik yapısının bulaşıcı özelliği vardır. Bu yapıda birtakım dolambaçlı ve iki anlamlı yollar, kaba saba açık yalanlar, çocuksu hilelerden büyük hilelere kadar pek çok davranış bozukluğu bulunur (Reich, 1997b, s. 235). Hatta buyurgan tavırlar nesiller boyu aktarımlarla kültürel normlara dahi dönüşebilmektedir. Dirimsel enerjileri ortalamanın üstünde olan buyurgan bireyler (Reich, 1997b) bu enerjiyi saldırgan ve yapmacıklı davranışlarla bir derece dengeleyebilmektedirler. Dirimsel enerji eksikliği çeken otoritaryen kişiliğin uyumcu yanını temsil eden “küçük adam” (Batmaz, 2023) ise güçsüzlük duygusu nedeni ile otoritenin bireysel ve kitlesel temsillerine katılır, destek verir veya en iyimser hali ile buyurgan akıl dışılığa karşı gelemmez.

Otoritaryen kişilik özellikleri birbirleri ile ilişkili ve birbirleri ile iç içedir. Bu kişilik özelliklerini; “hoş görmezlik, otoriteye boyun eğme, kurallara körü körüne bağlanma, dogmatiklik, sevgi yerine kuvvet ilişkilerine değer verme, tutuculuk, ayırıcı ön yargı ve etnosantirizm

(Batmaz, 2023, s. 93)” olarak tanımlamak mümkündür.

OTORİTARYEN KİŞİLİK ÜZERİNE; NİTELİKSEL İDEOLOJİ İNCELEMESİ

“Otoritaryen Kişilik Üzerine; Niteliksel İdeoloji İncelemesi” çok daha kapsamlı bir çalışmanın yalnızca bir bölümüdür. “Niteliksel İdeoloji İncelemesi” bölümü “Önyargı Üstüne Çalışmalar –Studies in Prejudice-” adlı bir araştırmanın ürünüdür. Bu çalışma Horkheimer ve Samuel H. Flowerman tarafından yönetilmiş, Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson ve R. Nevitt Sanford tarafından yürütülmüştür (Behrens, 2011, s. 164). Bu araştırma toplamda beş ciltlik bir çalışmadır. “Niteliksel İdeoloji İncelemesi” ise bu beş ciltlik çalışmanın üçüncü cildini oluşturmaktadır. Bu cilt her ne kadar Adorno ile birlikte anılsa da “Önyargı Üstüne çalışmalar” araştırmasını yürüten ekibin büyük katkısı söz konusudur. “Otoritaryen Kişilik Üzerine; Niteliksel İdeoloji İncelemesi” eserine Adorno’nun katkısı, araştırma sonucunda elde edilen sonuçların sosyolojik açıdan değerlendirilmesidir. Adorno, bazı kişilerin faşizm ile düşünmeksizin ve sorgulamaksızın kabul etmeye dayalı otoriter inanç sistemine daha açık olduğu tezini ileri sürmüştür ve bu tezi açıklamaya çalışmıştır (Marshall, 2009, s.551). Adorno bu çalışmasında kişilik çözümlemesinden ve psikanalitik yöntemlerden yararlanmıştır. Bunun için Adorno’nun özellikle de “Otoritaryen Kişilik” çalışmasının psikanalitik sosyoloji açısından önemli bir yeri vardır.

“Önyargı Üstüne Çalışmalar” araştırması bireyin toplumsal inançlarının kişiliğin temelinde bulunduğu/oluşturduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu oluşum soyut ve somut özdeşleşmelerin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Ön yargılar ile birlikte savunma mekanizmaları ve günah keçisi yaratma çabaları açığa çıkmaktadır. Adorno çalışmasında; önyargıları, savunma mekanizmalarını ve günah keçisi yaratma çabasını bir arada ele almıştır (Marshall, 2009, s. 552). Bu tespitler kişiliğin oluşumunu ve özdeşleşmeleri anlamayı gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte toplumsal inançların anlaşılması psikanaliz kuramını tanımayı gerektirir.

“Önyargı Üstüne Çalışmalar” araştırması otoritaryen kişiliği potansiyel faşist birey olarak tanımlamaktadır. Yapılan araştırma sonucunda; etnosantirizm, geleneksel

değerlere katı bir bağlılık, otorite karşısındaki boyun eğici tutum ve cezalandırıcılık (cezalandırmayı meşru bir hak olarak görme) gibi davranışlar arasında bir bağ olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda yumuşak kalpliliğe, insafli ve bağışlayıcı davranışlara karşı olma/uzak durma, kadercilik ve belirsizliklere hoş görü gösterememe gibi durumlar da birbirileri ile bağlantılı davranışlar arasında bulunmaktadır (Marshall, 2009, s. 552). Tüm bu davranışlar potansiyel faşist birey ile yapılan görüşmelerde açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkartılan bu davranışlar ile netleşen tanımda potansiyel faşist birey, propagandaya açıklığı ile karakterize edilirken bu özelliğe sahip çok sayıda kişi olduğuna dikkat çekilmiştir. Anti demokratik tutumları meşru gören ve otoritenin propagandasının savunucusu olan potansiyel faşist bireyi tanımak bu çalışmanın öncelikli amaçlarından biri olmuştur. Adorno'nun bu çalışmaya sunduğu katkı da potansiyel faşist bireyin, otoritaryen kişiliğin anlaşılması yönünde yaptığı "Niteliksel İdeoloji İncelemesidir". "Önyargı Üstüne Çalışmalar" araştırması kişiliği ideolojik tercihlerin belirleyicisi olarak görmüştür. Bunun için Adorno'nun bu araştırmaya katkısı çok önemlidir ve tüm araştırmacının bel kemiğini oluşturmaktadır. Günümüzde sosyoloji literatüründe "Otoritaryen Kişilik Üzerine" çalışmasının yalnızca Adorno ile anılıyor olmasının birinci sebebi tüm çalışmanın otoritaryen kişiliğin anlaşılması çabası üzerine kurulu olmasıdır. Bu nedenle Adorno üzerindeki "çalışmanın yalnızca kendisine ait olduğu" yargısının haklılık payı vardır.

PSİKANALİTİK SOSYOLOJİ

Bireysel davranışlar, uyum sağlama çabalarının sonucu olarak şekillenmekte ve zamanla toplumsal davranışlara dönüşmektedir. Bu dönüşüm, bireysel davranışlar üzerinden toplumsal olguların açıklanmasını mümkün kılmaktadır. Savunmacı ya da saldırgan eğilimler, toplum içinde norm haline gelebilmekte; hatta olumsuz davranışlar kültürel değerlerle özdeşleşerek kuşaktan kuşağa aktarılabilmektedir. Psikanalitik sosyoloji, bu tür toplumsal davranışları bireysel düzlemde hareketle analiz etme olanağı sunmaktadır. Kişilik özellikleri üzerinden toplumsal yapı analiz edilmektedir.

Psikanaliz yalnızca olumsuz davranışların çözümüne değil, bireyin kendini doğru tanıması ve davranışlarının

nedenlerini kavraması yoluyla özgürleşmesine de katkı sunmaktadır. Bu süreçte birey, toplumsal uyum sürecinde içselleştirdiği kalıp yargıların ve sorgulanmamış doğruların farkına vararak özgürleşme imkânı bulmaktadır. Psikanaliz bireyin karar alma, davranışlarını sorgulama ve öz yönetim yetisi kazanmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda, psikanaliz özgürleştirici bir tasarımın parçası olarak değerlendirilebilir. Burada söz konusu olan özgürleştirici tasarı; kendini yönetme mücadeleleriyle şekillenen tarihsel-toplumsal birikimi, demokrasiyi ve felsefeyi içermektedir (Castoriadis, 2021, s. 152). Sosyoloji de bu tasarımın bir bileşenidir ve psikanalizle kurduğu ortaklık, psikanalitik sosyolojiyi anlamlı kılmaktadır. Bu yaklaşım, hem mevcut durumun analizine hem de özgür birey ve toplum fikrine katkı sunmaktadır.

Sosyoloji diğer sosyal bilimler kadar yorumlayıcı öğelere ihtiyaç duymaktadır. Psikanalitik sosyoloji, bilinçdışı süreçleri ve insan davranışlarının kökenlerini yorumlayarak sosyolojinin açıklayıcı gücünü arttırmaktadır. Psikanalitik kuram, açıklayıcı gücünü yorumlayıcı boyutla birlikte geliştirmiştir. Bu açıklayıcı güç, psikolojik olguların yanı sıra sosyolojik olgular üzerinde de kullanılmıştır. Güncel psikanaliz düşüncesi bu nedenle toplumsal sorunlara daha fazla yönelmiştir (Fairbairn, 2023, s. 173). Sosyologlar kadar, sosyolojiyle ilgilenen psikanalistler de bu işbirliğine katkı sunmuştur.

Psikanaliz ile sosyoloji arasındaki ilişki, fenomenoloji üzerinden de kurulabilir. Bu bağlamda psikanalitik sosyolojiyi fenomenolojik yaklaşımlarla desteklemek anlamlı olacaktır. Sosyoloji alanında Schutz, Berger, Luckmann ve Garfinkel; psikiyatride ise Binswanger, Minkowski ve Blankenburg gibi isimler, fenomenolojinin her iki disiplinle olan ilişkisini temsil etmektedirler (Zahavi, 2020). Psikiyatriyle ilişkilendirilen fenomenoloji, kişilik çözümlenmesi yoluyla dolaylı olarak psikanalizle de temas kurabilmektedir. Her ne kadar psikoterapi ve psikanaliz yöntemsel ve kuramsal açıdan ayrıysa da, her ikisinin de anlama ve yorumlamaya dayanması, ortak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede, bilinç içeriklerinin betimlenmesine dayanan fenomenolojik yöntem (Saydam vd., 2000, s. 116) psikanalitik analizle örtüşmektedir.

Fenomenoloji, toplumsal yapıya eleştirel bir perspektifle yaklaşmaktadır. Bu yöntemi benimseyen sosyologlar, kültürel kabulleri askıya alarak sosyal gerçekliği yeniden sorgulamaktadırlar (Wallace ve Wolf, 2025, s. 348). Aynı şekilde, psikanalitik yaklaşım da bireysel davranışların ardındaki nedenleri açığa çıkarma amacını taşımaktadır. Dolayısıyla, eleştirel ve sorgulayıcı niteliğiyle fenomenolojik yaklaşım, psikanalitik sosyolojinin kuramsal temelleriyle örtüşmektedir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Adorno'nun Otoritaryen Kişilik Üzerine: Niteliksel İdeoloji İncelemesi adlı eserinden otoritaryen kişiliğe dair tespitler başlıklar altında toplanmış, bu tespitler otoritaryen kişiliğe dair bulgular olarak kabul edilmiş ve psikanalitik bakış açısı ile tartışılmıştır. Psikanalitik bakış açısı, bilinçaltı duygular -özellikle bilinç dışı öfke-, çocukluk dönemi karmaşası -ödipus kompleksi- ve eksik bırakılma korkusu -iğdiş edilme kaygısı/kastrasyon anksiyetesi- üzerinden yöneltilmiştir. Bu karmaşa ve kaygıların kişilik oluşumuna etkilerine de yer verilmiştir.

Psikanalitik bakış açısıyla değerlendirildiğinde, otoritaryen yapının temelinde çocukluk dönemi çatışmalarının yer aldığı görülmektedir. Bu yapı, bireysel düzeyde gelişen duygu ve davranışların, belirli koşullarda faşist eğilimlere dönüşmesine zemin hazırlamaktadır (Adorno, 2017).

Otoritaryen kişiliğin psikanalitik sosyoloji kapsamında analizi; çocukluk karmaşasının, baba tarafından eksik bırakılma korkusunun, sorunlu özdeşleşmelerin, ayıplanma endişesi ve suçluluk duygusunun gerek faşist potansiyelin gerekse de otoritaryen kişiliğin oluşumunda etkili olduğunu göstermektedir. Otoritaryen kişiliğin analizine, Adorno'nun “Otoritaryen Kişilik Üzerine: Niteliksel İdeoloji İncelemesi” adlı eserinden hareketle, bu yapının gerek “uyum” gerekse “saldırganlık” bağlamında aşırılıklar içerdiği tespitiyle başlamak mümkündür.

Uyum ve Saldırganlık

Uyum eğilimi, aslında otoritaryen yapının barındırdığı saldırganlığı ve kinciliği maskeleymektedir. Benzer şekilde, kızgınlığın rasyonelleştirilmesi, vicdanı rahatsız eden bu duyguların bastırılmasını sağlamaktadır. Bastırılan öfke ve kıskançlık, zamanla yoğunlaşarak nevrotik

düzeğe ulaşmakta ve bu duruma kişiliğin çocuksuluğu da eklenmektedir. Otoritaryen birey, dışı kapalı olsa da, iç dünyasında çocukluk döneminden kalan çatışmaları taşımaktadır.

Otoritaryen saldırganlık, kendi değerlerine karşı gelenleri cezalandırma ve dışlama eğilimiyle şekillenmektedir. Bu durum şiddetin haklı görülmesine zemin hazırlamaktadır. Faşizm, bu gerekçeye dayanarak şiddeti meşru bir araç olarak kullanmaktadır. Şiddet, otoriter sistemlerin tahakküm kurmada başvurduğu en hızlı ve etkili yöntem olmuştur. İnkna ve propaganda süreçleri etkili olsa da, şiddet kadar hızlı sonuç vermezler. Bu nedenle, kısa vadeli tahakküm amaçlayan otoriter sistemler kaçınılmaz olarak şiddeti tercih etmektedirler. Faşist toplumlarda farklılıklara tahammül yoktur, herkesin belirli bir kalıba uyması beklenir (Can, 2009, s. 8). Bu kalıbın dışındakiler cezalandırılmalıdır. Cezalandırıcılık yalnızca bir tahakküm aracı değildir; bireysel suçluluk duygusunun bir yansımasıdır. “Öteki” bu bağlamda suçlu olarak tanımlanır ve dışlanır. Otoritaryen birey, ötekinde sürekli kusur arayarak kendisini onaylar (Adorno, 2017). Bu eleştiriler zamanla cezalandırma gerekçesine dönüşür. Faşist birey çatışmayı arzulamaktadır; kavganın ya içinde yer almakta ya da sınırında gezinmektedir. Bu nedenle otoriter sistemler, kitlelerin beklentisini karşılamak adına sürekli çatışma ortamları yaratmaktadırlar.

Saldırganla özdeşleşme, çocuklukta eleştirilerin özeleştirisi yapılmadan içselleştirilmesiyle başlamaktadır. Bu eleştiriler zamanla dışı yansıtılır. Eğer eleştiri saldırganlıkla birlikte geldiyse, birey saldırganla da özdeşleşir. Bu süreç, kişinin tehdit altındaki konumundan kurtulmasına hizmet eder (Akvardar vd., 2022). Çocukluğunda, başkasının değerlerine uygun davranmadığı için kaygı yaratan biçimde eleştirilen ve cezalandırılan bireyler, cezalandırmanın değerlerini içselleştirerek saldırganlığı çevrelerine yansıtırlar. Otoritaryen kişiliğin benimsediği değerler, aslında geçmişteki cezalandırıcının değerleridir. Bu değerler sorgulanmadan, korkunun etkisiyle benimsenmiştir. Bu nedenle otoritaryen bireyin inançları, önyargı ve klişe düzeyini aşamaz. Saldırganlık, savunma mekanizmasına dönüşür ve bu durum faşist eğilimli bireyde yüzeysel kızgınlık olarak ortaya çıkar (Adorno, 2017).

Otoritaryen kişi, güçlüden yana olma tutumunu zayıfı reddetme eğilimiyle birlikte taşımaktadır. Toplumda yükselme ve üst sınıfa dahil olma arzusu, ezilene karşı duyarsızlıkla el ele gider. Başkalarının eğitimsizliğinden yakınan birey, kendi bilgisizliğini başkalarına yansıtmaktadır. Eğitime yapılan aşırı vurgu ise “yoksullara acıma yok” kompleksinin bir yansımasıdır (Adorno, 2017, ss. 166-168).

Rekabetçilik

Otorite yanlısı birey rekabetçidir. Bu özellik, uyum ve saldırganlıktan farklı bir düzlemde yer almaktadır. Rekabet, otoritaryen algı için bir değer ölçütüdür. Rekabette öne çıkanlar yüceltilirken, geri kalanlar değersizleşir (Adorno, 2017). Bu tutum eksik bırakılma korkusunun ve baba figürünün onayını kazanma çabasının bir dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Baba ile rekabet, çocukluk çatışmasının yetişkinliğe taşınmış halidir.

Zenginlik Düşüncesi

Otoritaryen kişiliğin zihninde, bir gün zengin olma arzusu yer alırken, bu arzu zenginlere yönelik bastırılmış öfkeyle çelişmektedir. Bu durum, kişiliğin belirleyici bir niteliği olan çift değerliliğin, iki zıt duygunun hissedilmesinin (ambivalans) açık bir örneğidir (Adorno, 2017, ss. 185–187). Adorno’ya (2017, s. 143) göre, her türlü aşırılık -iyimserlik dahi olsa- nevrotik bir yapının belirtisidir. Bu bağlamda otoritaryen kişilik; öfke, kıskançlık, çift değerlilik ve çocukluk çatışmalarıyla şekillenen nevrotik bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu nevrozun temelinde ise baba figürü karşısındaki korku yer almakta, bu korkunun para ve güç arzusu yoluyla -zenginlikle- telafi edilmeye çalışılması faşist potansiyele zemin oluşturmaktadır. Sonsuz zenginlik fantezisi çocukça arzuların bir yansımasıdır (Adorno,2017).

Otoriter sistemlerde statü ve zenginlik hızla kazanılmaktadır. Bu sistemin üst düzey figürlerinde, aşağılık kompleksini dengeleyebilmiş olmanın -zengin olmanın- dışavurumu olan yapay ve züppe bir tebessüm görülmektedir (Adorno, 2017). Bu tebessüm bireyin kişilik yapısına göre değişerek bazen küçümseyici, bazen tiksinişmiş bir yüz ifadesine dönüşmektedir.

Mutluluktan Kaçış ve Bencillik

Faşist potansiyel neredeyse her türden kişilik bozukluğunu barındırmaktadır. Engellenmiş otoritaryen kişilik ise mutluluğu temsil eden kişilere karşı öfke duyar (Adorno, 2017, s. 152). Taşıdığı yoğun kıskançlık ve iç sıkıntısı onu mutluluktan uzaklaştırır, zamanla hissizleştirerek bencilleştirir. Bu bencillik, kitlesel narsisizm şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kötümserlik

Buyurgan kişiliğin ayırt edici yönlerinden biri kötümserliktir. Bu kötümserlik, insan doğasına yönelik olumsuz bir yaklaşımdan beslenir. Faşist eğilim, insanların ancak baskıyla çalışabileceği inancını taşır; onları “adam etme” sorumluluğunu ise otoriteye verir (Adorno, 2017). Otoriteyle özdeşleşen birey, buyurgan kişiliği sayesinde bu görevi sahiplenir; kimi zaman bu durum sadist saldırganlığa dönüşebilir. Öte yandan, buyurganlık gösteremeyen otoritaryen birey, otoriteye sadece uyum sağlayarak kendisini “makbul kişi” veya “adam gibi adam” olarak tanımlar. Bu noktada, otoritaryen yapıların taşıdığı derin cinsiyetçi eğilimler açığa çıkmaktadır. Psikanalitik olarak değerlendirildiğinde, baba tarafından eksik bırakılma korkusunun cinsiyetçi yatırımları doğurduğu, sadist saldırganlığın ise eksik bırakılma yerine eksik bırakma eğilimi olduğu söylenebilir.

Önyargılar

Otoritaryen kişilikte ön yargı belirgin bir özelliktir. Hayatın birçok alanına karşı geliştirilen katı ve hoşgörüsüz tutum, nevrotik bir hal almıştır. Önyargılı birey, faşist toplum yapısına en uygun profili temsil etmektedir (Adorno, 2017, s. 233). Bu önyargının temelinde ise güvencesizlik korkusu yer alır (Adorno, 2017, s. 85). Bu nedenle otoriter rejimler, kitlesel uyumu sağlamak adına sürekli tehdit ve tehlike algısı yaratarak güven duygusunun gelişmesini engellemektedirler. Psikanalitik açıdan otoritaryen yapının ve faşist potansiyelin kökeninde, güvensizlik temelinde şekillenen çocukluk çatışmalarının yer aldığı söylenebilir.

Stereotipler

Stereotipik zihniyet, potansiyel faşist karakterin temel bileşenlerinden biridir. Potansiyel faşist, stereotiplere

eğilimlidir. Çünkü bu kalıplar önyargı, genelleme ve ötekileştirmeyi kolaylaştırmaktadır (Adorno, 2017, s. 230). Buyurgan eğilimlerde, düşünce tarzı "çarşaf liste" biçimindedir. Buyurgan eğilimlerde düşünceler basite indirgenip kişiselleştirilmiştir. Çarşaf listenin dışında kalan farklı fikirler otoritaryen kişilik tarafından reddedilmektedir. Bu zihinsel yapı, davranış özgürlüğü eksikliği, etiketleme, bulanık toplumsal süreçler ve standartlaşma ile beslenmektedir. Bunun sonucunda birey, kendine ait fikri olmayan, otoriter yapıyla uyumlu ve kitle ruhuna sahip bir kişiye dönüşmektedir (Adorno, 2017). Bu zihinsel yapı, çocuklukta gelişen ikili karşıtlıklarla (iyi-kötü, biz-onlar) şekillenir. Otoritaryen kişi yalnızca bu iki kutuplu düşünme biçimiyle dünyayı anlamlandırabilmektedir. Klişeler bu ikili yapıya dayanır ve aşılması güç kalıplar oluşturur. Örneğin, "yabancı" klişesi hem "kötü adam" hem de "bizden biri" olan "amca" figürüne dönüşür; böylece korku yumuşatılır. Klişeler işe yaramadığında ise "aptallaştırma" devreye girer. Aptallaşma, toplumca üretilip pekiştirilen bir durumdur (Adorno, 2005, s. 109). Aptallaştırma endüstriyel standardizasyonla daha da güçlenir. Bu nedenle zihin gelişimi beklentisi gerçekçi değildir. Zihinsel gelişim yerine kalıplaşmış düşünme biçimleri artmaktadır. Stereotipik yapı, ödünç alınmış klişelerle gerici eğilimleri meşrulaştırmaktadır. Bu nedenle otoriter toplumlar bu klişeleşmiş geleneksel kodlardan beslenmektedirler. Öyle ki modern dünyada kalıplaştırma, neredeyse her alana nüfuz etmiştir (Adorno, 2017).

Gaspçılık

Adorno'nun aktardığına göre "en çok gürültü edenler, başkalarının mülklerini gasp edenlerdir (2017, s. 85)". Bu ifade, hak edilmemiş sahiplik duygusuyla otoriter rejime bağlanma arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Sahip olunanların gasp edilebileceği korkusu, potansiyel faşistin zihninde baskın bir yer tutmaktadır. Bu "gasp etme kompleksi", baba figürünün eksik bırakma tehdidiyle bağlantılıdır. Bu bağlamda, yoksullara duyulan acımasızlığın da gasp edilme korkusuyla ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Baba ile özdeşleşme durumunda, birey başkalarını eksik bırakma eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum, hırsızlık ve yolsuzluğun otoritaryen kişilik tarafından nasıl meşrulaştırıldığının anlaşılmasında açıklayıcı olacaktır.

Otoriter rejim tarafından hak edilmeden kazanılmış ayrıcalıklar, bireyde mevcut düzeni meşrulaştırma eğilimini doğurmaktadır. Bu eğilim, rejimin adaletsizliklerini görmezden gelmeye veya bunları haklı çıkarmaya yöneliktir. Öte yandan, rejime muhalif olanlar, sahip olduklarını her an kaybedebilecekleri kaygısıyla "faşizan önyargıya" teslim olabilmektedirler. Adorno'ya (2017, s. 149) göre, gaspın yaygın olduğu, adalet duygusunun yaralandığı toplumlarda, çocukluk dönemine özgü çift değerlilik sıkça görülmektedir. Ayrıcalıklar bilinçli biçimde kabul edilirken, gasp edenlere duyulan kızgınlık bastırılır ve bilinçdışı yön değiştirir. Birey, çıkar sağladığında, korku ya da hayranlık yoluyla gasp edenlerle özdeşleşmektedir. Bu durum, suçluluk duygusunu ve nevrotik uyum davranışlarını beraberinde getirmektedir.

Adorno (2017), birçok trajedide gasp temasının işlendiğini belirtmiştir. Ancak bu durum, gaspın reddi yerine otoriter sistemler tarafından gaspın araçsallaştırılmasına neden olmuştur. Bu sistemlerde zenginlik sık sık el değiştirirken, muhalifler gaspa uğramayı "hak etmiş," yandaşlar ise "gasp etme hakkına" sahip olmuşlardır. Böylece iktidara karşı direniş yerini duygusal bir uzlaşmaya bırakmıştır. Bu çift değerli tutum, bireyin aslında mensubu olmadığı bir ideolojik yapıya çıkarıcı nedenlerle bağlanmasına neden olmaktadır. Böylece politik gasp gerçekleşmektedir. Politik gaspçı ait olmadığı bir ideoloji üzerinden fayda sağlamaktadır. Otoriter yapılar da bu tür bireyleri sistemlerine dahil ederek gasp davranışını kurumsallaştırmaktadır. Bu eğilim, çocukluk dönemi çatışmalarına, özellikle de bireyin gerçek ailesine ait olmadığına dair korkusuna dayanmaktadır. Modern insan, uygarlığın simgesi olan aile yapısının doğayla özdeş olmaması nedeniyle bu çatışmaları sıklıkla deneyimlemektedir (Adorno, 2017, s. 150).

Bu noktada "gasp kompleksi" ile "baba saplantısı" arasında doğrudan bir ilişki kurmak mümkündür. Otoritaryen kişiliklerde otorite figürü, cezalandırıcı babayla özdeşleşmiştir (Adorno, 2017, s. 138). Bu özdeşleşme, çocuklukta yaşanan baba korkusunu aşma çabasıdır. Otorite, korku kaynağı olarak içselleştirilmiş; babanın öfkesi, iğdiş edilme kaygısıyla birleştirilmiştir. Bu kaygıyı bertaraf etmenin yolu, babayı öfkelenmemek ve ona yaranmaktır. Bu tutum, otoriteye mutlak bağlılık inancını beslemektedir. Böylece yaranmacı, dalkavuk

bir kişilik yapısı, otoriter rejimlere sadakatle bağlanmayı kolaylaştırmaktadır.

Baba ile Özdeşleşme

Babanın tarafında olmak, baba otoritesiyle özdeşleşme ve kaygıyı öfkeyle bastırma imkanı sunmaktadır. Bu özdeşleşme çocuk için bir konfor alanı yaratmaktadır. Babanın iktidarına katılmak isteyen birey, onu meşrulaştıracak akıldışı gerekçeler üretir ve savunur. Baba öfkesinin yarattığı kaygı nedeniyle birey, onu öfkeliendirecek durumlardan bilinçdışı şekilde kaçınmaktadır. Bu nedenle yetişkinlikte de babayı öfkeliendirme ihtimali olan kişi ve kuruluşlara karşı çıkılmaktadır. Bu tepkinin temelinde, sevgiye dönüşmüş baba nefreti yatmaktadır. Babayı öfkeliendiren cezalandırılmalı, düzene sokulmalıdır (Adorno, 2017, ss. 178-180). Bu dönüşüm, boyun eğme ve yazgısından vazgeçme gibi özezer eğilimler doğurmaktadır. Aynı zamanda, birey kendisiyle özdeşleşmeyen kişi ve gruplara karşı sadist eğilimler geliştirebilmektedir. Bu gruplar baba figürüne benzetiliyorsa tepki şiddetlenmektedir (Adorno, 2017, s. 248). Psikanalitik yaklaşımla uyumlu şekilde, çocuklukta özellikle baba figürüne karşı geliştirilen tavrın bireysel ve toplumsal davranışlar üzerindeki etkisi otoritaryen kişilik çözümlerinde merkezi bir yer tutmaktadır. Baba figürüyle özdeşleşme, bireyin yetişkinliğinde dahi otorite karşısında kendisini bir çocuk gibi hissetmesine ve süregelen bir eksiklik duygusu yaşamasına neden olmaktadır.

Cehaletin Yüceltilmesi

Otoriter yönetim biçimleri, bazı kesimlere çıkar sağlayarak bu yapı ile özdeşleşmelerini kolaylaştırırlar. Bu çıkar ilişkisi zamanla bireyin varoluşunu bu otoriter düzene bağlı kılar (Adorno, 2017). Bu düzende, bireyin haksızlığa alet olması ya da yanlış olduğunu bilse de meşrulaştırması cehaleti işlevsel kılmaktadır. Çünkü bilgi, eleştiri ve öz eleştiri faşizan önyargıyı tehdit etmektedir. Bu yüzden otoriter bireyler çarpıtılmış, yüzeysel bilgiyi tercih etmektedirler. Bu nedenle otoritaryen kişilik daha fazlasını bilmek, öğrenmek istemez. Tüm modern faşist hareketlerin cehaleti hedeflemesi tesadüf değildir (Adorno, 2017). Psikanaliz öz algılamayı ve öz eleştiriye gerektirmektedir; bu da entelektüel çaba ile mümkündür. Ancak otoritaryen

kişiliğin entelektüel etkinlikten uzak olması, psikanalizle yüzleşmesini de zorlaştırmaktadır.

Rasyonelleştirme

Otoritaryen birey, akıldışı pek çok durumu yine akıldışı gerekçelerle rasyonelleştirmektedir. Bu meşrulaştırma eksik ve yüzeyseldir. Bu nedenle meşrulaştırma eğilimi için “yarı-rasyonelleştirme” kavramının kullanılması yerinde olacaktır. Faşist eğilimli bireyler önyargılarını yumuşatmak için akılcı gerekçeler üretirler ve önyargılarını kolayca başka nesnelere yöneltebilirler. Önyargıyla birlikte sorgulanmaksızın bazı değerlere bağlanma görülmektedir. Ancak bu bağlılık, ardında saldırganlık barındıran basit akıl yürütmelere dayanmaktadır. Bu süreçteki davranışlar gerçekçi değildir. Buyurgan kişilik yapmacıdır; rollerle hareket etmektedir (Adorno, 2017). Otoriter eğilimli bireyler kendilerini rasyonel ve gerçekçi zannederler. Fakat bu gerçekçilik, eleştirel iç görüş değil, üstünlüğün kabullenilmesi ve uyumculuktur (Adorno, 2017). Otoritaryen gerçekçilik; itaatkar, boyun eğici ve mevcut otoriteyi içselleştirmiş bir tutumdur. Bu tutum çocuklukta baba figürüne boyun eğmenin bir sonucu olarak gelişen bir çözüm üretme biçiminin sonucudur. Toplumsal düzeyde bu çözüm tarzı kültürel norma dönüşmüştür.

Her ne kadar otoritaryen kişilik akıldışı tutumları rasyonelize etmeye çalışsa da, yıkıcılık dürtüsü gibi bastırılmış itkilerin tamamını rasyonelize etmek mümkün değildir. Bu durumda liberal fikirler, yıkıcı arzulara dolaylı bir meşruiyet sağlayan kılıflar haline gelmektedir. Bu arzular, zayıf görülenlerin şiddetle bastırılmasını haklılaştırma eğilimi taşımaktadır. Kapitalist düzende liberal fikirler, ekonomik açıdan güçsüz kesimlerin bastırılmasını meşrulaştırmaktadır (Adorno, 2017, ss. 131-137). Faşizmde kural tanımazlık (vigilatism) görülsede, bu durum yapay bir demokrasiyle örtülmüştür. Çoğunluğun tercihi her zaman doğruymuş gibi sunulmuş saldırganlık ve yıkıcılık meşrulaştırılmakta; demokrasi perdesi altında açık faşizm gizlenmektedir (Adorno, 2017, s. 139).

Sahte Muhalefet

Otoriter toplum yapısında, sisteme eklemlememiş naif halk kesimleri bulunmaktadır. Bu kesimlerin durumu fark etmemesi için sistem çeşitli perdeler oluşturmaktadır

(Adorno, 2017). Bu perdeler arasında popüler kültür, gereksiz haberler ve yapay gündemler yer almaktadır. En etkili olanı ise, otoritenin bizzat şekillendirdiği etkisiz muhalefetin yarattığı gündemlerdir. Otoriter yapı, muhalefete yalnızca güçsüz kaldığı sürece söz hakkı tanır (Adorno, 2017). Böylece sahte muhalefetin yarattığı yapay tartışmalara odaklanan birey, büyük resmi göremez. Muhalif olduğunu zannederken aslında otoriter sisteme katkı sunar. Bu nedenle hem sistemden çıkar sağlayanlar hem de naif bireyler yüzeysel düşünme biçiminden kurtulamamaktadır. Otoriteryen bireyde bu nedenle yaygın bir politik cehalet, kafa karışıklığı ve entelektüel yabancılaşma bulunmaktadır (Adorno, 2017). Bu yabancılaşma, sözde muhalif propagandalar aracılığıyla toplumun geniş kesimlerini etkisi altına almaktadır.

Ortalama Ahlak

Otoriteryen kişilik, “ortalama” ahlak anlayışı ve çıkarıcı doğası ile topluma yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşma, korkuları beraberinde getirmektedir. Bu korkular ise yabancıyı ötekileştirerek bastırmaya çalışmaktadır. Faşist potansiyel, kendinden olmayana karşı küçümseyici ve kötü niyetli bir tavır geliştirmektedir. Özellikle ötekinin değerleri eleştirilmekte, geçersiz kılınmaya çalışılmaktadır (Adorno, 2017). Çocukluk dönemindeki ayıplayıcı ve suçluluk dolu yargılar, baba figürüne benzemeyene yansıtılır. Otorite ile özdeşleşme, baba ile özdeşleşmenin toplumsal düzlemdeki karşılığıdır. Bu nedenle otoriteye benzemeyen ötekiler tüm olumsuz yargıların taşıyıcısı haline gelirler. Böylesine yüzeysel bir değerlendirme ortalama ahlaktan kaynaklanmaktadır.

Gösterişçilik

Potansiyel faşist birey bilgisizdir ve entelektüel çaba göstermemektedir (Adorno, 2017, ss. 191-193). En fazla "ortalama" düzeyde entelektüel ve ahlaki özelliklere sahip olan otoriteryen kişilik, ortalamanın üstünde olduğunu düşünerek gösterişe yönelebilmektedir. Bu gösterişçilik, aşağılık duygusunu telafi etme çabasıdır. Psikolojik çatışmalarla birlikte ideolojik akıldışılık görülmektedir (Adorno, 2017). Faşist eğilimli bireylerde güçlü ve zengin kişilere duyulan hayranlık, örtülmeye çalışılan bir aşağılık kompleksinin bir yansımasıdır. Bu durum zenginlik ve makam kazanma çabasına dönüşmüştür. Kazanılan

zenginlik ve makam sergilenmelidir. Güç ve mülk arzusu, kişinin kaygılarını yatıştırma aracıdır. Bu noktada gösterişçilik bir yatıştırma işlevi görmektedir. Böylesi bir nevrotik güç edinme çabası aslında güçsüzlüğün ifadesidir (Horney, 2023b, ss. 132-133).

Toplumsal Cinsiyet Algısı

Empati ve öz eleştiri bu kişilik yapısında “naif” ve “kadınsı” görülerek reddedilmektedir. Kuvvetle özdeşleşen otoriteryen kişilik, aşağı olan her şeyi yadılmakta ve dışlamaktadır (Adorno, 2017, s. 252). Bu durum, otoriteyle özdeşleşmenin aynı zamanda cinsiyetçi bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Naiflik, duygusallık ve kadınsılık dışlanırken, kaba düşünme biçimi ve blöfçü bir üslup yüceltilir. Bu üslup hem erkeksi görünmenin hem de cehaleti örtmenin aracıdır. Farklı fikirlerle yüzleşmek yerine otoriter birey önyargıya ve katı düşüncelere sarılmaktadır (Adorno, 2017).

Gelenekselcilik ve Din Algısı

Faşist hareketler, geleneksel değerleri biçimsel olarak benimsemektedirler. Çünkü bu değerler, sorgulanmadan kabul edilerek toplumda yaygın hale gelirler. Ancak bu değerler kalıp düşüncelere dönüştürüldüğünde hümanist özlerinden uzaklaşarak anti-hümanist biçimde yeniden anlam kazanırlar (Adorno, 2017, s. 132). Bu dönüşümde öz değil, şekil önemli hale gelmektedir. Oysa dinin ve geleneksel değerlerin özü itibarıyla hümanist olmaları beklenir. Örgütlü din baskı aracına dönüşerek hümanist yanını, insanileştirici işlevini kaybetmektedir. Dinsel katılık ile insani yaşama duyulan inanç bir arada bulunamaz. Bu nedenle tanrıya inanmak ile şekilci dine bağlılık arasında temel bir fark oluşmaktadır.

Faşist potansiyel çoğunlukla liberal veya geleneksel düşünceler arkasına gizlenmektedir. Otoriter muhafazakarlar zamanla liberal kampta yer almışlardır. Muhafazakarların liberalleşmesi süreci sahte muhafazakarları doğurmuştur (Adorno, 2017, s. 143). Sahte muhafazakar, uzlaşmacı değerlere karşı yoğun bir direnç göstermektedir. Bu uzlaşmaz ve katı zihniyetin psikolojisi; bilinçdışı şiddet, kaotik itkiler, yüzeysel -sahte-uzlaşmaya ve otoriter itaate dayanmaktadır. Liberalleşmiş muhafazakar düşünceler aracılığı ile ekonomik gücü elinde tutanların hegemonyasına katkı sunulmaktadır. Otoriteryen

kişilik her zaman güçlüden yanadır; bu, ekonomik güç için de geçerlidir. Bazı liberallerdeki tehlikeli potansiyel ise ilerici idealler ile gerici itkiler arasındaki çatışmada saklı durmaktadır. (Adorno, 2017, s. 177). Bu durum otoritaryen kişiliğin çift değerliliğine uygun görünmektedir.

Faşist propagandanın yayılmasında din adamları önemli rol oynamış, faşizm sürekli olarak dinsel ortamdan beslenmiştir. Bu propaganda, tutucu dini eğilimlere sahip bireylere seslenerek onların bağınazlığını siyasi itaatkarlığa dönüştürmüştür (Adorno, 2024, s. 87). Din bu bağlamda statükonun korunmasına hizmet etmektedir. Faşist hareketler, özellikle koyu dindar kesimlerden destek bulmuş ve bu çevrelerde ortaya çıkmıştır. Soyut tanrı fikri, “baba” figürünün bir uzantısıdır (Adorno, 2017, s. 218). Potansiyel faşist, dini çoğunlukla pragmatik çıkarlar ve manipülasyon için araçsallaştırmaktadır. Faşist propaganda, dindarlığın ahlak ve günahsızlık çağrışımlarına sarılarak adaletsizlikleri meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Örgütlü din aracılığıyla ötekinin cezalandırılması meşrulaştırılabilmektedir. Psikolojik olarak faşist hiyerarşiler, ruhani hiyerarşilerin sekülerleştirilmiş karşılıklarıdır (Adorno, 2017, s. 214). Bu bağlamda dini figürlerin yerine ideolojik önderler kutsanmakta ve tartışılmazlıkla korunmaktadır.

Otoritaryen kişilikte dine yönelik çifte değerlilik söz konusudur. Etik temelden yoksun dindarlık otoritaryen kişiliğin özelliklerindedir. Şekilci dindarlık ahlaki ilkeleri göz ardı etmektedir. Bir kişinin din ile ilişkisi ne kadar insani ise, diğer insanlarla olan ilişkisi de o kadar insani olacaktır. Ters durumda ise dini ve insani ilişkilerin ikisi de yozlaşmaktadır (Adorno, 2017, s. 211).

SONUÇ

Psikanalizin sosyolojik çalışmalarda kullanımının, özellikle toplumsal davranışa dönüşen ve topluma etki eden kişilik özelliklerinin anlaşılması ve açıklanması söz konusu olduğunda oldukça elverişli olduğu görülmüştür. Psikanaliz, sosyolojinin açıklayıcı ve yorumlayıcı yönünü desteklemektedir. Bu çalışmada, otoritaryen kişiliğin tanınmasında ve faşist potansiyelin otoritaryen kişilikle beraber tartışılmasında psikanalitik yaklaşımın olumlu katkısı olmuştur. Psikanalizin; narsistik, eziyet düşkün kişilikler, çocukluk dönemi karmaşası, eksik bırakılma

kaygısı, baba nefreti, babaya yaranma ve babaya duyulan öfke gibi kullandığı kavram ve olgular otoritaryen kişiliğin tanımı ve açıklanmasında yararlı olmuştur. Ayrıca bilinç dışı davranışın toplumsal davranışın inşası kapsamında değerlendirilmesi ile psikanalitik yaklaşım ile sosyoloji arasında bir bağlantı kurulmuştur. Otoritaryen kişiliğin oluşumunda önemli bir yer tutan “uyumlu olma çabasının” çoğu zaman bilinçli değil bilinçdışı bir davranış olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bu durum otoritaryen kişiliğin psikanalitik açıdan ele alınmasını gerekli kılan olgulardan biri olmuştur. Benzer bir durumun faşist potansiyel için de geçerli olduğu görülmüştür. Faşist potansiyel ile bilinç dışı davranışların bağlantısı olduğu görülmüştür. Özellikle erkek egemen toplumlarda babaya hoş görünme çabası ve babadan yana olma tutumu kültürel olarak öğrenilmekte ve toplumsal bir davranışa dönüşebilmektedir. Bu nedenle erkek egemen toplumların analizinde psikanalitik yaklaşımın önemli katkıları olacaktır.

Adorno'nun Frankfurt Okulu üyesi olarak sosyolojiye sunduğu katkıların psikanalitik bir boyutu vardır. Özellikle Adorno için yapabileceğimiz bu tespit Frankfurt Okulunun geneli için geçerlidir. Frankfurt Okulunun çalışmaları arasında psikanalitik kuram ile beraber yürütülmüş çalışmalar bulunmaktadır. Otoritaryen kişilik, faşist potansiyel, hegemonya, kişilik çözümlemesi gibi alanlarda yapılan çalışmalar bu makale için referans noktası kabul edilmiştir. Psikanalitik sosyolojinin bu çalışmalar ile birlikte değerlendirilmesi ile psikanalitik sosyolojinin temellerinin Frankfurt Okulunda bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Bu makalede psikanalitik sosyoloji imkanı otoritaryen kişilik üzerinden aranmış ve bu imkana ulaşılmıştır. Otoritaryen kişilik ile ilişkili olarak davranış ve kişilik bozukluklarının toplumsal arka planındaki bilinç dışı alanın psikanalitik sosyolojiyi mümkün kıldığı sonucuna varılmıştır.

Otorite kavramı güç ve şiddet ile beraber kullanılması sonucunda yabancılaşmış ve otoriteye duyulan doğal ihtiyaç yerini korkuya ve güç ile özdeşleşmeye bırakmıştır. Otorite kavramı toplumsal karşılığı olan bir kavramdır. Otorite doğal olarak topluluk tarafından belirlenir. Bu

nedenle sosyolojinin çalışma alanlarından biri olmuştur. Otoritaryen kişiliğin açıklanması otorite kavramı olmaksızın eksik kalacaktır. Bununla birlikte otorite kavramında yaşanan yabancılaşmanın gerek otoritaryen kişiliğin gerekse de faşist potansiyelin oluşmasında etkisi vardır. Yabancılaşma, eziyetçi eğilimler ve şiddet bilinç dışı yatırımların birer sonucu olarak psikanaliz ile ilişkilendirilebilir. Kavramsal ve davranışsal açıdan yabancılaşmanın toplumsal boyutu göz önüne alındığında psikanaliz ve sosyoloji arasındaki ilişkinin otorite kavramı üzerinden güçlü bir şekilde kurulabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada psikanaliz, yorum temelli olması ve sahip olduğu yorum gücü ile otoritaryen kişiliğin tartışılmasında kullanılmıştır. Bu yönü ile hermenötik yöntem benimsenmiş ve Adorno'nun düşünceleri merkez alınarak eleştirel teori kapsamında otoritaryen kişilik tartışılmıştır. Bu yönü ile bu makale psikanalitik sosyolojinin hermenötik yöntemle beraber kullanılmasına örnek teşkil etmektedir.

Disiplinler arası çalışmalar ile sosyoloji altında çok sayıda alt disiplin oluşmuştur. Bu çalışma psikanaliz ile sosyolojinin disiplinler arası bir çalışma değil psikanalitik sosyolojinin tanımlanması ve uygulanmasına yönelik bir çalışma olarak yeni bir alt disiplin oluşmasına katkı sunmuştur. Bu çalışmada psikanalitik sosyolojinin kullanımı otoritaryen kişiliğin anlaşılması ve anlatılması ile sınırlı tutulmuştur. Bundan sonra yapılabilecek psikanalitik sosyoloji çalışmaları için referans teşkil etmekte ve özellikle psikanalitik sosyoloji tanımının kullanımı ile akademik literatüre katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2005). *Minima moralia* (O. Koçak, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2017). *Otoritaryen kişilik üzerine: niteliksel ideoloji incelemeleri* (D. Şahiner, Çev.). Sel Yayınları.
- Adorno, T. W. (2020). *Yeni sağ radikalizmin veçheleri* (Ş. Öztürk & T. Onur, Çev.). Metis Yayınları
- Adorno, T. W. (2024). *Faşizm ve propaganda* (M. Çavdar, Çev.). Sel Yayınları.
- Akvardar, Y., Çalpak, E., Etaner, U., Hürol, C., Sunat, H., Tükel, R., Üçok, A., ve Yücel, B. (2022). *Psikanalitik kurama giriş*. Bağlam Yayınları.
- Batmaz, V. (2023). *Otoritaryen kişilik*. Beyazkuş Yayınları.
- Behrens, R. (2011). *Adorno sözlüğü* (M. Tüzel, Çev.). Versus Kitap.
- Can, N. (2009). Şiddetin ideolojik yüzü ya da faşizmin korunan baltası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 1–10.
- Castoriadis, C. (2021). *Dünyaya, insana ve topluma dair* (H. U. Tanrıöver, Çev.). İletişim Yayınları.
- Fairbairn, W. R. D. (2023). *Psikanalitik kişilik çalışmaları* (M. Arık, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fromm, E. (1994). *Sevginin ve şiddetin kaynağı* (Y. Selman, Çev.). Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (2024). *İnsan olmak üzerine* (Ş. Alpagut, Çev.). Say Yayınları.
- Gençtan, E. (2005). *Psikanaliz ve sonrası*. Metis Yayınları.
- Güleç, C. (2006). *Psikiyatrinin abc'si*. Say Yayınları.
- Horney, K. (2023a). *Oto-analiz* (R. A. Özdemir, Çev.). Dorlion Kitabevi.
- Horney, K. (2023b). *Çağımızın nevroitik kişiliği* (L. Uslu, Çev.). Cem Yayınevi.
- Jung, C. G. (2025). *Arketipler ve kolektif bilinçdışı* (C. Şeref, Çev.). Pinhan Yayınevi.
- Kiraz, S. (2017). Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile Erich Fromm ve Sigmund Freud ilişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 61–72. <https://doi.org/10.18037/ausbd.552402>
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Masterson, J. F. (2008). *Kişilik bozuklukları* (B. T. Bozkurt ve T. V. Soylu, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Reich, W. (1990). *Psikanaliz ve diyalektik materyalizm* (Y. Ömürsuyu, Çev.). Logos Yayınları.
- Reich, W. (1997a). *Kişilik çözümlemesi* (B. Onaran, Çev.). Payel Yayınevi.
- Reich, W. (1997b). *Reich Freud'u anlatıyor* (B. Onaran, Çev.). Payel Yayınevi.
- Reich, W. (2000). *Dinle küçük adam* (Ş. Yeğin, Çev.). Payel Yayınevi.
- Reich, W. (2002). *Faşizmin kitle ruhu anlayışı* (B. Onaran, Çev.). Payel Yayınevi.
- Saydam, M. B., Ardalı, C., Geçtan, E., Erten, Y., Tura, S. M., Tükel, R., Koçak, O., Şahin, D. ve Erk, S. (2000). *Kişilik ve psikoterapi yazıları*. Alan Yayıncılık.
- Sheyegan, D. (2007). *Yaralı bilinç: Geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni* (H. Bayrı, Çev.). Metis Yayınları.
- Thomson, A. (2022). *Kafası karışmışlar için Adorno* (A. Geniş, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (2025). *Çağdaş sosyoloji kuramları* (L. Elburuz ve M. R. Ayas, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Zahavi, D. (2020). *Fenomenoloji: İlk temeller* (S. Beyazıt, Çev.). Ayrıntı Yayınları.